

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΥΠΟΘΕΣΗ Τ.Μ. κλπ
ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

(59/1995/565/651)

ΑΠΟΦΑΣΗ

ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟ

26 Σεπτεμβρίου 1996

Η απόφαση αυτή μπορεί να υποστεί διορθώσεις ως προς την μορφή πριν από την δημοσίευση της οριστικής εκδοχής της στο *Recueil des arrêts et décisions, 1996*, που εκδίδεται από την Carl Heymanns Verlag KG (Luxemburger Strasse 449, D - 50939 Cologne) η οποία αναλαμβάνει επίσης την διανομή του, σε συνεργασία, για ωρισμένες χώρες, με τα πρακτορεία πώλησης των οποίων ο κατάλογος αναγράφεται στην οπίσθια όψη.

Κατάλογος των πρακτορείων πώλησης

Βέλγιο : Etablissements Emile Bruylant (rue de la Régence 67, B - 1000 Bruxelles)

Λουξεμβούργο : Librairie Promoculture [14, rue Duchscher (Place de Paris), B.P. 1142, L - 1011 Luxembourg-Gare)

Ολλανδία : B.V. Juridische Boekhandel & Antiquariaat A. Jongbloed & Zoon (Noordeinde 39, NL - 2514 GC La Haye).

./..

ΠΕΡΙΛΗΨΗ'

Απόφαση εκδοθείσα από δικαστικό συμβούλιο

Ελλάδα - καταδίκη μαρτύρων του Ιεχωβά γιατί ίδρυσαν και λειτούργησαν έναν οίκο προσευχής χωρίς την άδεια του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

I. Προκατακτική ένσταση της Κυβέρνησης (μη εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων)

Καταδίκη των αιτούντων : εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Μη προσφυγή ενώπιον του Συμβουλίου Επικρατείας από τους αιτούντες κατά της σιωπηρής άρνησης του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων να τούς χορηγήσει την αιτούμενη άδεια : αμφιβολία ως προς το σημείο εκκίνησης της προθεσμίας που προβλέπεται προς τούτο γιατί δεν υφίσταται πραγματική σιωπή της διοίκησης που να αντιστοιχεί προς μία τέτοια άρνηση.

Συμπέρασμα : απόρριψη (ομόφωνα)

II. Άρθρο 9 της Σύμβασης

A. Υπαρξη μίας παρέμβασης

Καταδίκη των ενδιαφερομένων γιατί χρησιμοποίησαν την αίθουσα που είχαν μισθώσει χωρίς την απαιτούμενη προηγούμενη άδεια : αναλύεται σαν μία παρέμβαση στην άσκηση του δικαιώματός τους στην ελευθερία της εκδήλωσης της θρησκείας

1. Η περίληψη έχει συνταγεί από την γραμματεία και δεν δεσμεύει το Δικαστήριο.

τους με την λατρεία και την πραγματοποίηση των τελετουργικών.

B. Αιτιολόγηση της παρέμβασης

1. “Προβλεπόμενη από τον νόμο”

Το ζήτημα δεν χρειάζεται να κριθεί γιατί ούτως ή άλλως η παρέμβαση αποδεικνύεται ασυμβίβαστη με το άρθρο 9 και από άλλες πλευρές.

2. Θεμιτός στόχος

Προστασία της τάξης.

3. “Απαραίτητη μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία”

Ο νόμος 1363/1938 καθώς και το διάταγμα εφαρμογής του επιτρέπουν μία μεγάλη παρέμβαση των πολιτικών, διοικητικών και εκκλησιαστικών αρχών στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας τους. Στις διάφορες τυπικές προϋποθέσεις που προβλέπονται από το διάταγμα, προστίθεται η δυνατότητα που προσφέρεται στην πράξη στον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων να αναβάλει επί αόριστον την απάντησή του ή να αρνηθεί την άδεια χωρίς εξήγηση ή έγκυρη αιτιολογία.

Το δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκείας αποκλείει οποιαδήποτε εκτίμηση από πλευράς του Κράτους πάνω στη νομιμότητα των θρησκευτικών πεποιθήσεων ή πάνω στον τρόπο έκφρασής τους : το σύστημα της αδείας που θεσπίστηκε από τον νόμο 1363/1938 και το διάταγμα εφαρμογής του δεν συμβιβάζονται με το άρθρο 9 παρά μόνο στο μέτρο που αυτό στοχεύει στην εξασφάλιση ενός ελέγχου του Υπουργού πάνω στην πλήρωση των τυπικών προϋποθέσεων που αναφέρονται από

αυτά.

Το Κράτος έχει την τάση να χρησιμοποιεί τις δυνατότητες των διατάξεων των νομικών κειμένων αυτών κατά τρόπο ώστε να επιβάλει όρους αυστηρούς ή ακόμη και απαγορευτικούς στην άσκηση ωρισμένων λατρειών μη ορθόδοξων, και ειδικότερα αυτής των μαρτύρων του Ιεχωβά.

Εν προκειμένω, ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, προς τον οποίο οι αιτούντες υπέβαλαν αίτημα πέντε φορές, απάντησε ότι εξέταζε τον φάκελλό τους - μέχρι σήμερα, οι τελευταίοι δεν έχουν λάβει ρητή απάντηση.

Η Κυβέρνηση δεν μπορεί να επικαλεστεί την απειθαρχία των ενδιαφερομένων προς μία διατύπωση του νόμου για να αιτιολογήσει την καταδίκη που τούς επέβαλε - καταδίκη που δεν μπορεί να κριθεί ανάλογη προς τον διωκόμενο σκοπό.

Συμπέρασμα : παραβίαση (ομοφωνία).

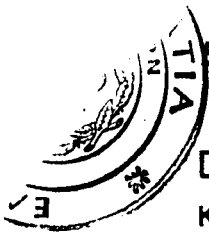
III. Άρθρο 50 της Σύμβασης

A. Ηθική βλάβη : ικανοποιείται επαρκώς από την απόφαση.

B. Εξοδα και δαπάνες (ενώπιον των εθνικών δικαιοδοσιών και των οργάνων της Σύμβασης) : καταβολή.

Συμπέρασμα : Το εναγόμενο Κράτος υποχρεούται να καταβάλει ένα ωρισμένο ποσό στους αιτούντες (ομοφωνία).

Αναφορές στην νομολογία του Δικαστηρίου
22.2.1989, Ciulla κατά Ιταλίας - 29.11.1991, Pine Valley

ΕΠΙΣΗΜΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ TRADUCTION OFFICIELLE

No. F093.18/2753

6

Developments Ltd και λοιποί κατά της Ιρλανδίας - 25.2.1993 Funke
κατά Γαλλίας - 25.5.1993, Κοκκινάκης κατά Ελλάδας.

Μεταφραστικό Γραφείο του Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα
Bureau des Traductions du Ministère des Affaires Etrangères, Athènes

Επί της υπόθεσης **M.** και λοιποί κατά της
Ελλάδας¹,

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων συγκροτηθέν, σύμφωνα με το άρθρο 43 της Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών ("η Σύμβαση") και με τις προσήκουσες διατάξεις του κανονισμού Α², σε συμβούλιο αποτελούμενο από τους δικαστές των οποίων τα ονόματα ακολουθούν :

ΚΚ. R. Bernhardt, πρόεδρος,
R. Macdonald
N. Valticos,
S.K. Martens,
A.N. Loizou,
Sir John Freeland
ΚΚ. L. Wildhaber,
D. Gotchev
P. Küris,

καθώς και από τους κκ. H. Petzold, γραμματέα, και P.J. Mahoney,
βοηθό γραμματέως

Σημειώσεις του γραμματέως

1. Η υπόθεση φέρει τον αριθμό 59/1995/565/651. Οι δύο πρώτοι αριθμοί προσδιορίζουν την σειρά στο έτος εισαγωγής της αίτησης, οι δύο τελευταίοι την θέση στον κατάλογο των υποθέσεων του Δικαστηρίου από την αρχή και σ' αυτόν των αντίστοιχων αρχικών αιτήσεων (στην Επιτροπή).
2. Ο κανονισμός Α εφαρμόζεται σε όλες τις υποθέσεις που ήλθαν στο Δικαστήριο πριν από την έναρξη ισχύος του Πρωτοκόλλου αριθ. 9 και, μετά από αυτήν, μόνον στις υποθέσεις που αφορούν τα Κράτη τα οποία δεν δεσμεύονται από το Πρωτόκολλο αυτό. Αντιστοιχεί στον κανονισμό που άρχισε να ισχύει την 1η Ιανουαρίου 1983 και από τότε τροποποιήθηκε πολλές φορές.

Αφού διασκέφθηκε σε συμβούλιο στις 23 Μαΐου και στις 29 Αυγούστου 1996,

Εκδίδει την πιο κάτω απόφαση, η οποία ελήφθη την τελευταία αυτή ημερομηνία :

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Η υπόθεση παραπέμφθηκε στο Δικαστήριο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ("η Επιτροπή") στις 5 Ιουλίου 1995, μέσα στην προθεσμία των τριών μηνών που ορίζουν τα άρθρα 32 § 1 και 47 της Σύμβασης. Στην αρχή της βρίσκεται μία αίτηση (αριθ. 18748/91) που στρέφεται κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας και την οποία τέσσερις υπήκοοι του Κράτους αυτού, οι κκ. Τ.Μ. κλπ

είχαν υποβάλει στην Επιτροπή στις 7 Αυγούστου 1991 δυνάμει του άρθρου 25.

Η αίτηση της Επιτροπής παραπέμπει στα άρθρα 44 και 48 καθώς και στην ελληνική δήλωση που αναγνωρίζει την υποχρεωτική δικαιοδοσία του Δικαστηρίου (άρθρο 46). Έχει ως στόχο την λήψη μίας απόφασης πάνω στο ζήτημα αν τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αποδεικνύουν μία παράλειψη του εναγόμενου Κράτους ως προς τις απαιτήσεις του άρθρου 9 της Σύμβασης.

2. Σε απάντηση της πρόσκλησης που προβλέπεται από το άρθρο 33 § 3 d) του κανονισμού Α, οι αιτούντες εξέφρασαν την επιθυμία να συμμετάσχουν στη δίκη και διόρισαν τους πληρεξούσιούς τους (άρθρο 30).

3. Το υπό σύσταση δικαστικό συμβούλιο περιελάμβανε

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΕΝΔΕΙΧΜΕΝΟ

*Αυτοδικαίως τον κ. Ν. ΒΑΛΤΙΚΟ, εκλεγμένο δικαστή ελληνικής υπηκοότητας (άρθρο 43 της Σύμβασης), και τον κ. R. Bernhardt, αντιπρόεδρο του Δικαστηρίου (άρθρο 21 § 4 b) του κανονισμού A). Στις 13 Ιουλίου 1995, ο πρόεδρος του Δικαστηρίου, κ. R. Rysdøl, έβαλε σε κλήρωση τα ονόματα των επτά άλλων μελών, ήτοι των κκ. B. Walsh, R. Macdonald, S.K. Martens, A.N. Loizou, F. Bigi, L. Wildhaber και D. Gotchev, παρουσία του γραμματέως (άρθρα 43 in fine της Σύμβασης και 21 § 5 του κανονισμού A). Αργότερα, ο Sir John Freeland και ο κ. P. Küris, αναπληρωματικοί, αντικατέστησαν αντίστοιχα τον κ. Bigi, ο οποίος απεβίωσε, και τον κ. Walsh, ο οποίος κωλυόταν (άρθρα 22 § 1 και 24 § 1 του κανονισμού A).

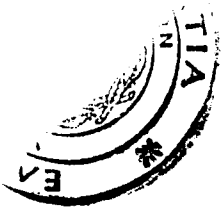
4. Με την ιδιότητά του προέδρου του δικαστικού συμβουλίου (άρθρο 21 § 6 του κανονισμού A), ο κ. Bernhardt συμβουλευθήκε, μέσω του γραμματέως, τον αντιπρόσωπο της ελληνικής κυβέρνησης ("η Κυβέρνηση"), τους δικηγόρους των αιτούντων και τον εκπρόσωπο της Επιτροπής σχετικά με την οργάνωση της διαδικασίας (άρθρα 37 § 1 και 38). Το υπόμνημα της Κυβέρνησης έφθασε στη γραμματεία στις 13 Μαρτίου 1996 και αυτό των αιτούντων στις 14. Στις 15 Απριλίου, ο γραμματέας της Επιτροπής δήλωσε ότι ο εκπρόσωπος δεν είχε την πρόθεση να καταθέσει έγγραφες παρατηρήσεις.

5. Όπως είχε αποφασίσει ο πρόεδρος, η συζήτηση έγινε δημόσια στις 20 Μαΐου 1996, στο Μέγαρο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο Στρασβούργο. Το Δικαστήριο είχε συνέλθει προηγουμένως σε μία προκαταρκτική συνεδρίαση.

Παρέστησαν :

- για την Κυβέρνηση

Οι κκ. Λ. Παπίδας, Πρόεδρος του Νομικού Συμβουλίου

του Κράτους, αντιπρόσωπος,
Α. Μαρίνος, αντιπρόεδρος του Συμβουλίου
Επικρατείας,
Π. Καμαρινέας, σύμβουλος του Νομικού Συμβουλίου
του Κράτους,
Β. Κοντόλαιμος, πάρεδρος του Νομικού Συμβουλίου
του Κράτους σύμβουλοι,

- για την Επιτροπή

Ο κ. C.L. Rozakis, εκπρόσωπος,

- για τους αιτούντες

Οι κκ. Α. Garay, δικηγόρος στο Εφετείο του Παρισιού,
Π. Βεγλερή, επίτιμος δικηγόρος και επίτιμος
καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών,
Π. Μπιτσαξής, δικηγόρος του Συλλόγου της Αθήνας,
σύμβουλοι.

Το Δικαστήριο άκουσε τις δηλώσεις των κκ. Rozakis,
Βεγλερή, Garay, Μπιτσαξή, Μαρίνου και Καμαρινέα, καθώς και τις
απαντήσεις τους στην ερώτησή του και σ'αυτήν ενός δικαστή.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

Ι. Οι συνθήκες εν προκειμένω

Α. Η γένεση της υπόθεσης

6. Οι αιτούντες είναι όλοι μάρτυρες του Ιεχωβά και είναι
κάτοικοι Κρήτης.

Στις 30 Μαρτίου 1983, ο κ.Μ. μίσθωσε, με ιδιωτικό συμφωνητικό, μία αίθουσα 88 τετραγωνικών μέτρων σε ένα ακίνητο που βρίσκεται στην κοινότητα Γκάζι στο Ηράκλειο (Κρήτη). Η σύμβαση προέβλεπε ότι η αίθουσα θα χρησιμοποιείτο "για οποιουδήποτε είδους συγκεντρώσεις, γάμους, κλπ, χριστιανών μαρτύρων του Ιεχωβά".

8. Στις 2 Ιουνίου 1983, κατέθεσε στο αστυνομικό τμήμα του Ηρακλείου μία μήνυση κατ'αγνώστων γιατί την προηγούμενη ημέρα άγνωστοι είχαν σπάσει τα τζάμια της αίθουσας αυτής. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1983, κατέθεσε μία νέα μήνυση για ένα περιστατικό ανάλογο που συνέβη στις 23 Σεπτεμβρίου.

9. Με μία αίτηση της 28 Ιουνίου 1983 που απηύθυναν στον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, οι αιτούντες ζήτησαν μία άδεια να χρησιμοποιήσουν την αίθουσα αυτή ως οίκο προσευχής. Την ίδια ημέρα μετέβησαν στον πρόεδρο της κοινότητας Γκάζι για να του ζητήσουν να βεβαιώσει τις υπογραφές τους πάνω στην αίτηση. Παρόλα αυτά, ο τελευταίος αρνήθηκε να το πράξει για τον λόγο ότι δεν κατοικούσαν στην κοινότητά του και ότι είχαν αποφύγει να του δείξουν το έγγραφο πάνω στο οποίο υπήρχαν οι υπογραφές τους. Μετά την παρέμβαση του Νομάρχη Ηρακλείου, του Αναπληρωτή Υπουργού Εσωτερικών και του Προέδρου του Ελληνικού Κοινοβουλίου, ο πρόεδρος της κοινότητας αναθεώρησε την άρνησή του και δέχθηκε να επικυρώσει τις υπογραφές πάνω σε μία νέα αίτηση που κατατέθηκε στις 18 Οκτωβρίου 1983.

10. Στις 30 Ιουλίου 1983, η ενοριακή ορθόδοξη εκκλησία της κοινότητας Γκάζι προειδοποίησε τις αστυνομικές αρχές του Ηρακλείου για την λειτουργία χωρίς άδεια ενός οίκου προσευχής μαρτύρων του Ιεχωβά και για τα διαβήματα των αιτούντων στον Υπουργό. Τις καλούσε να κάνουν έναν επιτόπιο έλεγχο, να

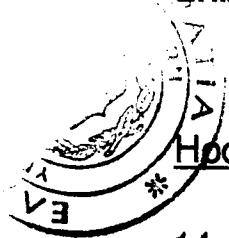
επιβάλουν κυρώσεις στους υπεύθυνους και κυρίως να απαγορεύσουν οποιαδήποτε συγκέντρωση μέχρι να χορηγήσει ο Υπουργός την άδειά του.

11. Πένε φορές, ήτοι στις 25 Νοεμβρίου 1983 και στις 17 Φεβρουαρίου, 17 Απριλίου, 17 Ιουνίου, 16 Αυγούστου και 10 Δεκεμβρίου 1984, ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων έγραψε στους ενδιαφερόμενους για να τούς πληροφορήσει ότι δεν ήταν ακόμη σε θέση να λάβει μία απόφαση γιατί δεν είχε λάβει από τις άλλες αρμόδιες υπηρεσίες όλες τις απαραίτητες πληροφορίες προς τον σκοπό αυτό.

12. Στις 3 Μαρτίου 1986, η Εισαγγελία Ηρακλείου άσκησε δίωξη κατά των αιτούντων στη βάση του άρθρου 1 του αναγκαστικού νόμου 1363/1938, όπως τροποποιήθηκε από τον νόμο 1672/1939 (παράγραφος 21 πιά πάνω). Ειδικότερα, τούς κατηγορούσε ότι "είχαν δημιουργήσει και λειτουργήσει έναν οίκο προσευχής για τις συγκεντρώσεις και τις θρησκευτικές τελετές των πιστών μιάς άλλης θρησκείας και ειδικότερα αυτής των μαρτύρων του Ιεχωβά χωρίς την άδεια της αναγνωρισμένης εκκλησιαστικής αρχής και του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, άδεια που απαιτείτο για την κατασκευή και την λειτουργία ενός ναού οποιουδήποτε δόγματος".

Β. Η διαδικασία ενώπιον του Πλημμελειοδικείου Ηρακλείου δικάζοντας στον πρώτο βαθμό

13. Στις 6 Οκτωβρίου 1987, το Μονομελές Πλημμελειοδικείο Ηρακλείου απήλλαξε τους αιτούντες για τον λόγο ότι "η συγκέντρωση των πιστών οποιουδήποτε δόγματος, εφ'όσον δεν υπάρχουν πράξεις προσηλυτισμού, είναι ελεύθερη ακόμη και όταν λαμβάνει χώρα χωρίς άδεια".

Γ. Η διαδικασία ενώπιον του Πλημμελειοδικείου
Ηρακλείου δικάζοντας κατ'έφεση

14. Εκτιμώντας ότι το Πλημμελειοδικείο είχε κρίνει εσφαλμένα τα πραγματικά περιστατικά, η Εισαγγελία Ηρακλείου άσκησε έφεση κατά της απόφασης της 6 Οκτωβρίου 1987.

15. Στις 15 Φεβρουαρίου 1990, το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Ηρακλείου δικάζον κατ'έφεση καταδίκασε τον καθένα από τους κατηγορούμενους σε ποινή φυλάκιση τριών μηνών μετατρέψιμη σε χρηματική προς 400 δραχμές ανά ημέρα κράτησης και σε μία χρηματική ποινή 20.000 δραχμών. Σημείωσε ειδικότερα :

“ (...) οι κατηγορούμενοι είχαν διαμορφώσει την αίθουσα που είχαν μισθώσει σε οίκο προσευχής, δηλαδή σε ένα ναό μικρού μεγέθους που προορίζεται να χρησιμεύσει ως χώρος λατρείας του Θεού για έναν στενό κύκλο ανθρώπων, σε αντίθεση με ένα δημόσιο κτήριο αφιερωμένο στην λατρεία του Θεού από όλους τους ανθρώπους χωρίς διάκριση. Ετσι, δημιούργησαν τον χώρο αυτό στις 30 Ιουλίου 1983 και τον κατέστησαν ανοικτό (...) σε άλλους, ειδικότερα στους ομόθρησκούς τους μάρτυρες του Ιεχωβά της περιοχής (περιορισμένος κύκλος ανθρώπων), χωρίς την άδεια της αναγνωρισμένης εκκλησιαστικής αρχής και του Υπουργείου Παιδείας. Στον χώρο αυτό, επιδίδονταν στην λατρεία του Θεού με πράξεις προσευχής και λατρείας (κήρυγμα, ανάγνωση της Αγίας Γραφής, εγκώμια και προσευχές) και δεν περιορίζονταν σε απλές συγκεντρώσεις πιστών και στην ανάγνωση του Ευαγγελίου (...).”

Δ. Η διαδικασία ενώπιον του Αρείου Πάγου

16. Στις 5 Μαρτίου 1990, οι αιτούντες άσκησαν αναίρεση.

Μεταξύ άλλων υποστήριξαν ότι οι διατάξεις του άρθρου 1 του νόμου 1363/1938, και ειδικότερα η υποχρέωση της υποβολής αίτησης για μία άδεια για την δημιουργία ενός οίκου προσευχής, ήσαν αντίθετες προς τα άρθρα 11 και 13 του Ελληνικού Συντάγματος καθώς και προς τα άρθρα 9 και 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης.

17. Με μία απόφαση της 19 Μαρτίου 1991, ο Αρειος Πάγος απέρριψε την αναίρεση στηριζόμενος πάνω στους ακόλουθους λόγους :

“Οι διατάξεις του άρθρου 1 του νόμου 1363/1938 και του βασιλικού διατάγματος των 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939 που εκδόθηκε σε εκτέλεση του νόμου αυτού δεν είναι αντίθετες ούτε προς το άρθρο 11 ούτε προς το άρθρο 13 του Συντάγματος του 1975, γιατί το δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης δεν είναι απεριόριστο αλλά μπορεί να υπαχθεί σε έναν έλεγχο. Πράγματι, η άσκηση του δικαιώματος αυτού υπόκειται σε ωρισμένες προϋποθέσεις που προβλέπονται από το Σύνταγμα και από τον νόμο : έτσι, πρέπει να πρόκειται για μία θρησκεία γνωστή και όχι για μία κρυφή θρησκεία, πρέπει να μην προσβάλλει την δημόσια τάξη και την ηθική και πρέπει επίσης να μην υπάρχουν πράξεις προσηλυτισμού οι οποίες απαγορεύονται ρητώς από την δεύτερη και τρίτη φράση της παραγράφου 2 του άρθρου 13 του Συντάγματος. Εξάλλου, οι διατάξεις αυτές είναι σύμφωνες προς την Σύμβαση Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (...) της οποίας το άρθρο 9 καθιερώνει την θρησκευτική ελευθερία αλλά που επιτρέπει στην παράγραφο 2 να επιβάλλονται περιορισμοί προβλεπόμενοι από τον νόμο όταν είναι απαραίτητοι μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία για την δημόσια ασφάλεια, για την διατήρηση της δημόσιας τάξης,

για την προστασία της υγείας ή της ηθικής ή για την προστασία των δικαιωμάτων των άλλων.

Οι πίο πάνω διατάξεις (...) που επιφορτίζουν τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - ο οποίος ασκεί την κηδεμονία του πάνω σε όλες τις θρησκείες και τα δόγματα - να προβεί σε μία έρευνα για να ελέγξει αν οι πίο πάνω αναφερόμενες προϋποθέσεις πληρούνται, δεν είναι αντίθετες προς το Σύνταγμα του 1975 ούτε προς το άρθρο 9 της Σύμβασης (...), τα οποία δεν απαγορεύουν καθόλου μία τέτοια έρευνα. Αλλωστε αυτή δεν έχει ως στόχο παρά μόνον την διαπίστωση των νομίμων προϋποθέσεων για την χορήγηση της ζητούμενης άδειας. Πράγματι, αν οι προϋποθέσεις αυτές πληρούνται, ο Υπουργός υποχρεούται να χορηγήσει την άδεια για την δημιουργία ενός οίκου προσευχής."

18. Σύμφωνα με την αντίθετη άποψη ενός των μελών του, ο Αρειος Πάγος θα έπρεπε να αναθεωρήσει την προσβαλλόμενη απόφαση στο ότι καμμία αξιόποινη πράξη δεν μπορούσε να καταλογισθεί σε βάρος των ενδιαφερομένων, διότι το άρθρο 1 του νόμου είναι αντίθετο προς το άρθρο 13 του Συντάγματος του 1975.

19. Στις 20 Σεπτεμβρίου 1993, η αστυνομία του Ηρακλείου σφράγισε την πόρτα εισόδου της αίθουσας που είχαν μισθώσει οι αιτούντες.

II. Το εφαρμοστέο εσωτερικό δίκαιο

A. Το Σύνταγμα

20. Τα εφαρμοστέα άρθρα του Συντάγματος του 1975 έχουν ως εξής :

Άρθρο 3

“1. Επικρατούσα θρησκεία εν Ελλάδι είναι η της Ανατολικής Ορθόδοξου του Χριστού Εκκλησίας. Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Ελλάδος, κεφαλήν γνωρίζουσα τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν, υπάρχει αναποσπαστως ηνωμένη δογματικώς μετά της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης και πάσης άλλης ομοδόξου του Χριστού Εκκλησίας, τηρούσα απαρασαλεύτως, ως εκείναι, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνας και τας ιεράς παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλος και διοικείται υπό την Ιεράς Συνόδου των εν ενεργεία Αρχιερέων και της εκ ταύτης προερχομένης Διαρκούς Ιεράς Συνόδου, συγκροτουμένης ως ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας ορίζει, τηρουμένων των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου του έτους 1850 και της Συνοδικής Πράξεως της 4ης Σεπτεμβρίου 1928.

2. Το υφιστάμενον εις ωρισμένας περιοχάς του Κράτους εκκλησιαστικόν καθεστώς δεν αντίκειται εις τας διατάξεις της προηγουμένης παραγράφου.

3. Το κείμενον της Αγίας Γραφής τηρείται αναλλοίωτον. Η εις άλλον γνωστικόν τύπον επίσημος μετάφρασις τούτου, άνευ εγκρίσεως της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος και της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, απαγορεύεται.

Άρθρο 13

“1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως είναι απαραβίαστος. Η απόλαυσις των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται εκ των θρησκευτικών εκάστου πεποιθήσεων.

2. Πάσα γνωστή θρησκεία είναι ελευθέρα και τα της λατρείας αυτής τελούνται ακωλύτως υπό την προστασίαν των νόμων. Η άσκησις της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλη την δημόσιαν τάξιν ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.

3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται εις την αυτήν εποπείαν της Πολιτείας και εις τας αυτάς έναντι ταύτης υποχρεώσεις, ως και οι της επικρατούσης θρησκείας.

4. Ουδείς δύναται ένεκα των θρησκευτικών αυτού πεποιθήσεων να απαλλαγή της εκπληρώσεως των προς το Κράτος υποχρεώσεων ή να αρνηθή την συμμόρφωσίν του προς τους νόμους.

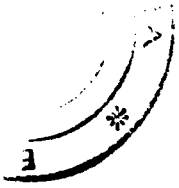
5. Ουδείς όρκος επιβάλλεται άνευ νόμου ορίζοντος και τον τύπον αυτού.”

B. Ο νόμος 1363/1938

21. Το άρθρο 1 του νόμου 1363/1938 (όπως τροποποιήθηκε από τον νόμο 1672/1939) προβλέπει :

“Η ανέγερση ή η λειτουργία ναών οποιασδήποτε θρησκείας υπόκειται στην άδεια της αναγνωρισμένης εκκλησιαστικής αρχής και του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και

Θρησκευμάτων, που χορηγείται σύμφωνα με τις διατυπώσεις που καθορίζονται από το βασιλικό διάταγμα που θα εκδοθεί μετά από πρόταση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Από την δημοσίευση του βασιλικού διατάγματος που αναφέρεται στο προηγούμενο εδάφιο, οι ναοί ή οι άλλοι οίκοι προσευχής που θα ανεγερθούν ή θα λειτουργήσουν χωρίς να έχουν τηρηθεί οι διατάξεις του διατάγματος αυτού (...) θα κλεισθούν και θα σφραγισθούν από τις αστυνομικές αρχές και η λειτουργία τους θα απαγορευθεί. Αυτοί που τους έχουν ανεγείρει ή λειτουργήσει θα τιμωρούνται με μία χρηματική ποινή μέχρι 50.000 δραχμών και με μία ποινή φυλάκισης 2 έως 6 μηνών, μη δυνάμενη να μετατραπεί σε χρηματική.

(...)

Ο όρος “ναός” με την έννοια του παρόντος νόμου (...) περιλαμβάνει οποιουδήποτε είδους δημόσιο κτήριο που είναι αφιερωμένο στην λατρεία μιάς θεότητας (ενοριακό ή μη, παρεκκλήσια ή βωμοί).”

22. Ο Αρειος Πάγος έκρινε ότι οι όροι “οίκος προσευχής” με την έννοια των διατάξεων αυτών σημαίνουν “έναν ναό σχετικά μικρού μεγέθους, ο οποίος είναι εγκατεστημένος σε ένα ιδιωτικό ακίνητο και προορίζεται να λειτουργεί ως χώρος λαρείας του Θεού για έναν περιορισμένο κύκλο ανθρώπων, εν αντιθέσει προς ένα δημόσιο κτήριο το οποίο είναι αφιερωμένο στη λαρεία του Θεού από όλους τους ανθρώπους χωρίς διάκριση. Ο όρος λειτουργία ενός ναού ή ενός οίκου προσευχής σημαίνει, σύμφωνα με τις ίδιες διατάξεις, την ανθρώπινη συμπεριφορά με την οποία ο ναός ή ο οίκος προσευχής καθίσταται ανοικτός στους άλλους για την

“λατρεία του Θεού.” (απόφαση αριθμός 1107/1985, Ποινικά Χρονικά, τόμος 56, 1986)

Γ. Το βασιλικό διάταγμα της 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939

23. Το άρθρο 1 § 3 του βασιλικού διατάγματος της 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939 προβλέπει ότι ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων είναι αρμόδιος να ελέγξει την ύπαρξη “ουσιωδών λόγων” που αιτιολογούν την χορήγηση της αδειας ανέγερσης ή λειτουργίας ενός οίκου προσευχής. Προς τον σκοπό αυτό, οι ενδιαφερόμενοι οφείλουν να διατυπώσουν, μέσω του λειτουργού τους, μία αίτηση στην οποία θέτουν τις διευθύνσεις τους και τις υπογραφές τους επικυρωμένες από τον δήμαρχο ή από τον πρόεδρο της κοινότητας του τόπου κατοικίας τους. Ειδικότερα, το άρθρο 1 του διατάγματος αυτού έχει ως εξής:

“Για την χορήγηση μίας αδειας ανέγερσης ή λειτουργίας των ναών που δεν υπάγονται στις διατάξεις της νομοθεσίας περί ναών και ιερέων των ενοριών που ανήκουν στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος, όπως αυτή η άδεια προβλέπεται από το άρθρο 1 του νόμου (σχετ. 1672/1939), απαιτούνται :

α) Μία αίτηση που υποβάλλεται από τουλάχιστον πενήντα οικογένειες, λίγο πολύ της ίδιας γειτονιάς και οι οποίες ζουν σε μία περιοχή που βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από έναν ναό της ίδιας θρησκείας, έτσι ώστε η εκπλήρωση των θρησκευτικών καθηκόντων τους να καθίσταται δυσχερής από την απόσταση που τούς χωρίζει από τον υφιστάμενο ναό. Ο περιορισμός πενήντα στον αριθμό των οικογενειών δεν εφαρμόζεται στα προάστεια ή στα χωριά.

β) Η αίτηση απευθύνεται στις τοπικές εκκλησιαστικές αρχές και πρέπει να είναι υπογεγραμμένη από τους αρχηγούς των οικογενειών, οι οποίοι αναφέρουν τις αντίστοιχες διευθύνσεις τους. Η γνησιότητα των υπογραφών τους πιστοποιείται από το τοπικό αστυνομικό τμήμα το οποίο, μετά από μία επιτόπια έρευνα, βεβαιώνει την συμπλήρωση των προϋποθέσεων που αναφέρονται στην προηγούμενη υποπαράγραφο (...).

γ) Η τοπική αστυνομία εκδίδει μία αιτιολογημένη γνωμοδότηση πάνω στην αίτηση. Στη συνέχεια, την διαβιβάζει, μαζί με την γνωμοδότησή της, στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων το οποίο μπορεί να δεχθεί ή να απορρίψει την αίτηση αν κρίνει ότι η κατασκευή ή η χρησιμοποίηση ενός νέου ναού δεν δικαιολογείται ή ότι οι διατάξεις του παρόντος διατάγματος δεν έχουν τηρηθεί.

2. (...)

3. Σε ό,τι αφορά την χορήγηση μίας αδειάς κατασκευής ή λειτουργίας ενός οίκου προσευχής, οι διατάξεις της παραγράφου 1 α-β του παρόντος διατάγματος δεν εφαρμόζονται. Ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων είναι αρμόδιος να εκτιμήσει την ύπαρξη ουσιωδών λόγων που δικαιολογούν την χορήγηση μίας τέτοιας αδειάς. Προς τούτο, οι ενδιαφερόμενοι απευθύνουν στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, μέσω του λειτουργού τους, μία αίτηση υπογεγραμμένη και θεωρημένη ως προς το γνήσιο των υπογραφών από τον δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας. Οι διευθύνσεις των ενδιαφερομένων αναγράφονται επίσης στην αίτηση. (...)"

Δ. Η νομολογία

24. Η Κυβέρνηση κοινοποίησε στο Δικαστήριο μία σειρά από αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας αναφορικά με την άδεια της ανέγερσης ή της λειτουργίας ναών ή οίκων προσευχής.

Από αυτές τις αποφάσεις προκύπτει ότι το Συμβούλιο Επικρατείας ακύρωσε πολλές φορές αποφάσεις του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων με τις οποίες ο τελευταίος αρνήθηκε μία τέτοια άδεια για τον λόγο ότι οι μάρτυρες του Ιεχωβά γενικώς επιδίδονταν σε προσηλυτισμό (απόφαση αριθ. 2484/1980) ή ότι ωρισμένοι από αυτούς που είχαν ζητήσει μία άδεια είχαν αποτελέσει το αντικείμενο διώξεων για προσηλυτισμό (απόφαση αριθ. 4260/1985), ή ακόμη για τον λόγο της εγγύτητας του οίκου προσευχής με μία ορθόδοξη εκκλησία (4 χλμ. μέσα στην ίδια πόλη) (απόφαση αριθ. 4636/1977) και του περιορισμένου αριθμού των πιστών (8) στο σύνολο του πληθυσμού μίας κοινότητας (938) (απόφαση αριθ. 381/1980).

25. Εξάλλου, το Συμβούλιο Επικρατείας έκρινε ότι η ύπαρξη της πιστοποίησης των υπογραφών από την αρμόδια δημοτική αρχή (βασιλικό διάταγμα της 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939 - παράγραφος 23 πίο πάνω) δεν αποτελεί περιορισμό του δικαιώματος στην θρησκευτική ελευθερία την οποία εγγυάται το ελληνικό Σύνταγμα και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση (απόφαση αριθ. 4305/1986). Αντίθετα, η μη τήρησή της από τους ενδιαφερόμενους δικαιολογεί μία άρνηση της αδείας (απόφαση αριθ. 1211/1986). Τέλος, η σιωπή του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων η οποία διαρκεί πάνω από τρεις μήνες από την κατάθεση μίας αίτησης συνιστά μία παράλειψη της διοίκησης να αποφανθεί σύμφωνα με τον νόμο και ισοδυναμεί με μία σιωπηρή άρνηση η οποία προσφέρεται για μία αίτηση ακύρωσης (απόφαση αριθ. 3456/1985).

Σε ό,τι αφορά την άδεια του τοπικού μητροπολίτη, αυτή απαιτείται μόνον για την ανέγερση ή την λειτουργία ναών και όχι

γι'αυτές των οίκων προσευχής.

26. Στην απόφασή της (αριθ. 721/1969) τής 4 Φεβρουαρίου 1969, η ολομέλεια του Συμβουλίου Επικρατείας έκρινε ότι το άρθρο 13 του Συντάγματος δεν αποκλείει την προηγούμενη επαλήθευση από την διοίκηση της πλήρωσης των προϋποθέσεων που απαιτούνται από το άρθρο αυτό για την πρακτική ενός θρησκειύματος. Πάντως, η επαλήθευση αυτή φέρει μόνον δηλωτικό χαρακτήρα. Η χορήγηση της αδείας είναι υποχρεωτική σε περίπτωση συμπλήρωσης των προϋποθέσεων αυτών, αφού η διοίκηση δεν έχει διακριτική ευχέρεια στον τομέα αυτό. Η προηγούμενη συγκατάθεση του τοπικού μητροπολίτη για την ανέγερση ενίος ναού (παράγραφος 24 πίο πάνω) δεν είναι μία "εκτελεστή διοικητική πράξη" αλλά "μία προκαταρκτική διαπιστωτική ενέργεια" από πλευράς του οργάνου της κρατούσας θρησκείας που βρίσκεται σε επαφή με την τοπική θρησκευτική πραγματικότητα. Η αποφασιστική εξουσία ανήκει στον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ο οποίος μπορεί να παρακάμψει την εκτίμηση του μητροπολίτη αν κρίνει ότι αυτή δεν είναι νόμιμα αιτιολογημένη.

Το Συμβούλιο Επικρατείας επικύρωσε στη συνέχεια την νομολογία αυτή δηλώνοντας ειδικότερα ότι "η άδεια" του τοπικού μητροπολίτη είναι μία απλή γνωμοδότηση που δεν δεσμεύει τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (απόφαση αριθ. 1444/1991 της 28 Φεβρουαρίου 1991).

ΣΤ. Η αίτηση ακύρωσης ενώπιον του Συμβουλίου
Επικρατείας

27. Τα άρθρα 45, 46 και 50 του προεδρικού διατάγματος αριθ. 18/1989 που κωδικοποιεί τις διατάξεις που σχετίζονται με το

Συμβούλιο Επικρατείας, τής 30 Δεκεμβρίου/9 Ιανουαρίου 1989,
διέπουν την αίτηση ακύρωσης κατά των πράξεων ή των
παραλείψεων της διοίκησης :

Άρθρο 45

Προσβαλλόμενες πράξεις

“1. Η αίτηση ακυρώσεως για υπέρβαση εξουσίας ή παράβαση νόμου επιτρέπεται μόνο κατά των εκτελεστών πράξεων των διοικητικών αρχών και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, που δεν υπόκεινται σε άλλο ένδικο μέσο ενώπιον δικαστηρίου.

(...)

4. Στις περιπτώσεις που ο νόμος επιβάλλει σε κάποια αρχή να ρυθμίσει συγκεκριμένη σχέση με την έκδοση εκτελεστικής πράξης, η οποία υπάγεται στους όρους της παραγράφου 1, η αίτηση ακυρώσεως είναι δεκτή και κατά της παράλειψης της αρχής να προβεί σε οφειλόμενη νόμιμη ενέργεια.

Η αρχή θεωρείται ότι αρνείται την ενέργεια αυτή όταν παρέλθει άπρακτη η ειδική προθεσμία που τυχόν τάσσει ο νόμος, διαφορετικά όταν παρέλθει τρίμηνο από την υποβολή της σχετικής αιτήσεως στη Διοίκηση, η οποία είναι υποχρεωμένη να χορηγεί (...) βεβαίωση για την ημέρα υποβολής της αίτησης αυτής. Αίτηση ακυρώσεως που ασκείται πριν παρέλθουν οι παραπάνω προθεσμίες είναι απαράδεκτη.

Με την αίτηση ακυρώσεως που ασκείται παραδεκτώς κατά σιωπηρής αρνήσεως λογίζεται ότι συμπροσβάλλεται και η

τυχόν μεταγενέστερη ρητή αρνητική πράξη της Διοίκησης, η οποία μπορεί πάντως να προσβάλλεται και αυτοτελώς.

(...)"

Άρθρο 46

Προθεσμία

"1. Η αίτηση ακυρώσεως ασκείται, αν δεν ορίζεται διαφορετικά, μέσα σε προθεσμία εξήντα ημερών που αρχίζει από την επόμενη της κοινοποίησης της προσβαλλόμενης πράξης ή της δημοσίευσής της (...) ή, διαφορετικά, από τότε που ο αιτών έλαβε πλήρη γνώση της πράξης. Στις περιπτώσεις των παραγράφων 2, 3 και 4 του άρθρου 45 η προθεσμία αρχίζει από την παρέλευση των προθεσμιών που ορίζουν οι διατάξεις αυτές.

(...)"

Άρθρο 50

Συνέπειες της απόφασης

"1. Η απόφαση που δέχεται την αίτηση ακυρώσεως απαγγέλει την ακύρωση της προσβαλλόμενης πράξης και συνεπάγεται νόμιμη κατάργησή της έναντι όλων, είτε πρόκειται για κανονιστική είτε πρόκειται για ατομική πράξη.

2. Η απόρριψη της αίτησης δεν αποκλείει την άσκηση του ενδίκου αυτού μέσου κατά της ίδιας πράξης από άλλον που

έχει το δικαίωμα αυτό.

3. Στις περιπτώσεις παραλείψεων, όταν το Συμβούλιο δέχεται την αίτηση παραπέμπει την υπόθεση στην αρμόδια αρχή για να εκτελέσει την οφειλόμενη ενέργεια.”

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

28. Οι αιτούντες προσέφυγαν στην Επιτροπή στις 7 Αυγούστου 1991. Επικαλούνταν παραβιάσεις των άρθρων 3, 5, 6 σε συνδυασμό με τα άρθρα 14, 8, 9, 10 και 11 της Σύμβασης και 1 του Πρωτοκόλλου αριθμός 1.

29. Στις 10 Οκτωβρίου 1994, η Επιτροπή κράτησε την αίτηση (αριθ. 18748/1991) σε ό,τι αφορά το παράπονο που αφορά το άρθρο 9, και την κήρυξε απαράδεκτη ως προς τα λοιπά. Στην έκθεσή της 25 Μαΐου 1995 (άρθρο 31), η Επιτροπή κατέληξε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου αυτού. Το πλήρες κείμενο της γνωμοδότησής της συνάπτεται στην παρούσα απόφαση¹.

ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΥ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΤΗΚΑΝ ΣΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

30. Στο υπόμνημά της, η Κυβέρνηση καλεί το Δικαστήριο :

1. *Σημείωση του γραμματέως* : για λόγους πρακτικής φύσεως θα υπάρχει μόνον στην τυπωμένη έκδοση (*Recueil des arrêts et décisions*, 1996), αλλά οποιοσδήποτε μπορεί να το προμηθευτεί από την γραμματεία.

“κατ’αρχήν, να κηρύξει την αίτηση απαράδεκτη λόγω μη εξάντλησης των ενδίκων μέσων που προβλέπονται από το εσωτερικό δίκαιο και τα οποία είναι απόλυτα αποτελεσματικά, όπως απέδειξε πάντα η πρακτική. Επικουρικά, να απορρίψει την αίτηση ως αβάσιμη, καθ’όσον, όπως αποδείχθηκε, οι διατάξεις του άρθρου 1 του νόμου 1363/1938 και του διατάγματος σε εφαρμογή του συμβιβάζονται με το δικαίωμα που προστατεύεται από το άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, λαμβανομένης υπόψη της παραγράφου 2 του άρθρου αυτού - *in abstracto* εν προκειμένω -, και επειδή, επιπλέον, η καταστολή από τον νόμο (η οποία εφαρμόστηκε στους αιτούντες εν προκειμένω) των παραβιάσεων των διατάξεων αυτών με ήπιες κυρώσεις είναι ανάλογη προς τους διωκόμενους σκοπούς μέσα στα πλαίσια της παραγράφου αυτής.”

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΝΟΜΟ

I. ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΗΣ ΕΝΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

31. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει κατ’αρχήν, όπως το έκανε ήδη ενώπιον της Επιτροπής, ότι οι αιτούντες δεν εξήντησαν τα εσωτερικά ένδικα μέσα, αφού δύο φορές παρέλειψαν να προσφύγουν - δυνάμει των άρθρων 45 §§ 1 και 4 και 46 § 1 του διατάγματος αριθ. 18/1989 (παράγραφος 27 πιο πάνω) - στο Συμβούλιο Επικρατείας κατά της σιωπηρής άρνησης του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων να τους χορηγήσει την ζητούμενη άδεια. Η σιωπή όμως του Υπουργού ισοδυναμεί, μετά από τρεις μήνες, με μία απόφαση απόρριψης που μπορεί να αποτελέσει το αντικείμενο μίας προσφυγής για υπέρβαση εξουσίας ενώπιον του Συμβουλίου Επικρατείας. Η

προθεσμία για την άσκηση της προσφυγής αυτής καθώς και το σημείο εκκίνησής της καθορίζονται επακριβώς από τον νόμο και ήταν επομένως απολύτως γνωστά στους ενδιαφερομένους. Αν οι τελευταίοι είχαν προσφύγει στο Συμβούλιο Επικρατείας, θα είχαν σίγουρα λάβει την άδεια και κανένα δικαστήριο δεν θα τους είχε τότε καταδικάσει. Παρόλα αυτά, παρέλειψαν ηθελημένα να το πράξουν γιατί ο πραγματικός στόχος τους ήταν να προσβάλουν ενώπιον των οργάνων της Σύμβασης την σχετική εθνική νομοθεσία.

32. Οι αιτούντες ισχυρίζονται ότι ακόμη και αν είχαν ασκήσει μία προσφυγή για υπέρβαση εξουσίας, η διαδικασία αναφορικά με την εγκατάσταση του οίκου προσευχής τους δεν θα είχε καταλήξει.

33. Το Δικαστήριο σημειώνει, κατ' αρχήν, ότι στην αναίρεσή τους, οι αιτούντες στηρίχθηκαν αποκλειστικά στο ασυμβίβαστο του άρθρου 1 του νόμου 1363/1938, το οποίο χρησίμευσε σαν βάση για την καταδίκη τους, με τα άρθρα 9 της Σύμβασης και 13 του ελληνικού Συντάγματος. Ο Αρειος Πάγος απέρριψε το παράπονο αυτό εκτιμώντας ότι το Πλημμελειοδικείο Ηρακλείου δικάζον κατ' έφεση είχε ορθά ερμηνεύσει και εφαρμόσει την πιο πάνω διάταξη (παράγραφος 17 πιο πάνω). Οι αιτούντες είχαν επομένως εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα σε ό,τι αφορά την καταδίκη τους.

Εξάλλου, σε καμία περίπτωση, ούτε ενώπιον των εθνικών δικαιοδοσιών ούτε ενώπιον της Επιτροπής δεν παραπονέθηκαν οι ενδιαφερόμενοι για την αδράνεια της διοίκησης ως προς την παραδοχή ή την απόρριψη των αιτήσεών τους των 28 Ιουνίου και 18 Οκτωβρίου 1983 (παράγραφος 9 πιο πάνω). Ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων τους είχε απαντήσει πέντε φορές εγγράφως ότι μελετούσε τον φάκελλο (παράγραφος 11 πιο πάνω). Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι δεν υπήρξε ποτέ ούτε ρητή

απόφαση ούτε σιωπή της διοίκησης που να ανοίγει την προθεσμία που προβλέπεται στο άρθρο 46 § 1 του διατάγματος 18/1989 και οι αιτούντες έμειναν να περιμένουν από τις 18 Οκτωβρίου 1983.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 26 της Σύμβασης δεν απαιτεί την εξάντληση παρά μόνον των ενδίκων μέσων που είναι διαθέσιμα, κατάλληλα και σχετικά με τις επίδικες παραβιάσεις (αποφάσεις Ciulla κατά της Ιταλίας της 22 Φεβρουαρίου 1989, série A no. 148, p. 15, § 31, και Pine Valley Developments Ltd και λοιποί κατά της Ιρλανδίας της 29 Νοεμβρίου 1991, série A no. 222, p. 22, § 48). Εξάλλου, αυτός που έχει ασκήσει ένα ένδικο μέσο που από την φύση του μπορεί να θεραπεύσει την ένδικη κατάσταση άμεσα - και όχι κατά τρόπο πλάγιο - δεν υποχρεούται να εισαγάγει και άλλα ένδικα μέσα στα οποία μπορεί να έχει δικαίωμα των οποίων όμως η αποτελεσματικότητα είναι αμφίβολη.

Ετσι το Δικαστήριο σημειώνει ότι μία αμφιβολία σε ό,τι αφορά το σημείο εκκίνησης των προθεσμιών που προβλέπονται από τα άρθρα 45 § 4 και 46 § 1 του διατάγματος 18/1989 (παράγραφος 27 πιο πάνω) μπορούσε να υπάρχει στο μυαλό των αιτούντων : πράγματι, μετά την δεύτερη αίτηση αδειας των ενδιαφερομένων, της 18 Οκτωβρίου 1983, ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων τούς απάντησε στις 25 Νοεμβρίου 1983, ήτοι πριν από την λήξη των τριών μηνών από την κατάθεση της αίτησης αυτής (άρθρο 45 § 4 του πιο πάνω διατάγματος). Δεν υπήρχε επομένως σιωπή της διοίκησης ισοδυναμούσα με μία σιωπηρή άρνηση να χορηγήσει την ζητούμενη άδεια.

Το Δικαστήριο εκτιμά επίσης ότι, ακόμη και αν οι ενδιαφερόμενοι είχαν προσφύγει με επιτυχία στο Συμβούλιο Επικρατείας, τίποτα δεν επιτρέπει να υποθέσουμε ότι θα είχαν λάβει την ζητούμενη έγκριση, αφού η διοίκηση δεν

συμμορφώνεται πάντοτε στην πράξη με τις αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας. Το παράδειγμα που αναφέρεται από τους αιτούντες στο υπόμνημά τους σχετικά με την απόφαση της 29 Οκτωβρίου 1985 (αριθ. 4260/1985) του Συμβουλίου Επικρατείας είναι ενδεικτικό : το Συμβούλιο Επικρατείας είχε ακυρώσει μία απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων που αρνήθηκε σε μάρτυρες του Ιεχωβά την άδεια να λειτουργήσουν έναν οίκο προσευχής και είχε παραπέμψει την υπόθεση στη διοίκηση έτσι ώστε αυτή να ερευνήσει αν πληρούνταν οι προϋποθέσεις που προβλέπονται από τον νόμο για την χορήγηση μίας τέτοιας αδειας. Στις 7 Ιανουαρίου 1986, οι ενδιαφερόμενοι κατέθεσαν στον πίο πάνω Υπουργό μία νέα αίτηση στην οποία είχαν συνάψει ένα αντίγραφο της απόφασης του Συμβουλίου Επικρατείας. Στις 3 Ιουλίου 1986, ο Υπουργός τους πληροφόρησε ότι δεν ήταν "σε θέση να τους χορηγήσει την ζητούμενη άδεια". Μία δεύτερη αίτηση, της 20 Ιανουαρίου 1987, απορρίφθηκε και πάλι από τον Υπουργό με τους ακόλουθους όρους : "(...) εμμένουμε στην απάντηση που δόθηκε προηγουμένως από μάς στην επιστολή (...) της 3 Ιουλίου 1986".

34. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, μία προσφυγή κατά της υποτιθέμενης σιωπηρής άρνησης της διοίκησης δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί αποτελεσματική. Οι ενδιαφερόμενοι είχαν εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα και για τον λόγο αυτό η ένσταση πρέπει να απορριφθεί.

II. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 9 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

35. Οι αιτούντες υποστηρίζουν ότι η καταδίκη από το Πλημμελειοδικείο Ηρακλείου δικάζον κατ'έφεση παραβιάζει το άρθρο 9 της Σύμβασης, σύμφωνα με το οποίο :

“1. Οποιοδήποτε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία της αλλαγής της θρησκείας του ή της πεποίθησής του ατομικά ή συλλογικά, δημοσίως ή ιδιωτικώς, με την λατρεία, την διδασκαλία, τις πρακτικές και την εκτέλεση των τελετουργικών.

2. Η ελευθερία της εκδήλωσης της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν μπορεί να αποτελέσει το αντικείμενο άλλων περιορισμών εκτός από αυτούς που προβλέπονται από τον νόμο και συνιστούν μέτρα αναγκαία, μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία, για την δημόσια ασφάλεια, για την προστασία της τάξης, για την δημόσια υγεία ή την ηθική, η για την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων.”

A. Υπαρξη μίας παρέμβασης

36. Κανείς δεν αμφισβητεί το κύρος του ιδιωτικού συμφωνητικού που συνήψαν οι αιτούντες στις 30 Μαρτίου 1983 (παράγραφος 7 πιο πάνω).

Η καταδίκη των ενδιαφερομένων που αποφασίσθηκε από το Πλημμελειοδικείο Ηρακλείου δικάζον κατ'έφεση για την χρησιμοποίηση της αίθουσας που είχαν μισθώσει χωρίς την προηγούμενη άδεια που απαιτείται από τον νόμο 1363/1938 αναλύεται επομένως σαν μία παρέμβαση στην άσκηση του δικαιώματός τους στην “ελευθερία να εκδηλώσουν την θρησκεία (τους) (...) με την λατρεία (...) και στην εκτέλεση των τελετουργικών”. Μία τέτοια παρέμβαση είναι αντίθετη με το άρθρο 9 εκτός αν “προβλέπεται από τον νόμο”, αν στρέφεται προς έναν ή περισσότερους θεμιτούς στόχους σύμφωνα με την παράγραφο 2 και αν είναι “απαραίτητη μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία”, για

την επίτευξή τους.

B. Αιτιολόγηση της παρέμβασης

1. “Προβλεπόμενη από τον νόμο”

37. Σύμφωνα με τους αιτούντες, ο νόμος 1363/1938 και το διάταγμα εφαρμογής του της 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939 διατυπώνουν μία γενική και μόνιμη απαγόρευση της εγκατάστασης μίας εκκλησίας ή ενός οίκου προσευχής οποιασδήποτε θρησκείας - ο νόμος χρησιμοποιεί τον όρο “δόγμα” - άλλης από την ορθόδοξη εκκλησία. Η απαγόρευση αυτή δεν θα μπορούσε να αρθεί παρά μόνον με μία τυπική ή ειδική διακριτική πράξη.

Αυτή η διακριτική εξουσία απορρέει σαφώς από το άρθρο 1 του νόμου 1363/1938, το οποίο επιτρέπει στην κυβέρνηση να χορηγήσει λη να αρνηθεί την άδεια ή να τηρήσει σιωπή σχετικά με την αίτηση που υποβλήθηκε νόμιμα, χωρίς να προβλέπεται κανείς περιορισμός προθεσμίας και καμμία ουσιαστική προϋπόθεση.

Ομως, ένας νόμος που υπάγει την άσκηση μίας λατρείας στην προηγούμενη και ποινικά κολάσιμη χορήγηση μίας αδειάς, συνιστά έναν “περιορισμό” στην λατρεία αυτή και δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν ένας νόμος προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας, με την έννοια του άρθρου 13 του Συντάγματος. Στο επίπεδο της ελευθερίας της θρησκείας και της λατρείας, το τελευταίο δείχνει πίο προστατευτικό ή τουλάχιστον τόσο όσο και η Σύμβαση, γιατί προβλέπει ως λόγους περιορισμού στην άσκηση οποιασδήποτε “γνωστής θρησκείας” μόνον την “δημόσια τάξη” και τα “χρηστά ήθη” (παράγραφος 20 πίο πάνω).

Εξάλλου, οι αιτούντες υπογραμμίζουν τον ασυνήθιστο

χαρακτήρα στο δημόσιο και το διοικητικό ελληνικό δίκαιο της διαδικασίας που καθιερώνεται από τον νόμο 1363/1938 για την κατασκευή ή την λειτουργία ενός τόπου λατρείας. Είναι η μόνη που προβλέπει την συνδυασμένη παρέμβαση δύο αρχών : της διοικητικής και της θρησκευτικής. Επικρίνουν εξάλλου τον τρόπο με τον οποίο το Συμβούλιο Επικρατείας ερμηνεύει τον νόμο αυτό, ήτοι μέσα στα πλαίσια των περιορισμών, συστάσεων και οδηγιών του Συντάγματος, καθώς και την προσήλωση του τελευταίου στην τήρηση των προϋποθέσεων που προβλέπονται από το βασιλικό διάταγμα της 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939 για την νόμιμη υποβολή των αιτήσεων αδείας με όλα τα στοιχεία αυστηρής ανάκρισης και δυσχέρειας που αυτές περιλαμβάνουν για να επιτευχθούν. Οι όροι του διατάγματος αυτού απονέμουν και σωρεύουν διάφορες διακριτικές εξουσίες, από τις οποίες η κάθε μία θα ήταν επαρκής για να επηρεάσει δυσμενώς την αίτηση.

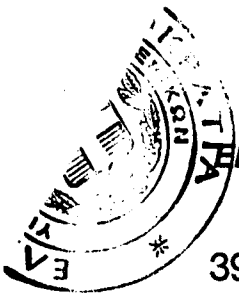
38. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι οι αιτούντες παραπονούνται λιγότερο για την μεταχείριση της οποίας οι ίδιοι υπήρξαν τα θύματα εν προκειμένω παρά για την γενική παρεμπόδιση που γίνεται στους μάρτυρες του Ιεχωβά όταν αυτοί επιθυμούν να εγκαταστήσουν μία εκκλησία ή έναν τόπο λατρείας. Προσβάλλουν λοιπόν κυρίως τις διατάξεις της σχετικής εσωτερικής νομοθεσίας.

Παρόλα αυτά, το Δικαστήριο δεν κρίνει αναγκαίο εν προκειμένω να αποφανθεί επί του ερωτήματος αν η επίδικη παρέμβαση ήταν "προβλεπόμενη από τον νόμο", γιατί σε κάθε περίπτωση η παρέμβαση αυτή αποδεικνύεται ασυμβίβαστη με το άρθρο 9 από άλλες πλευρές (βλέπε, *mutatis mutandis*, την απόφαση Funke κατά της Γαλλίας της 25 Φεβρουαρίου 1993, série A no. 256-A, p. 23, § 51) (παράγραφος 53 πιο πάνω).

2. Θεμιτός σκοπός

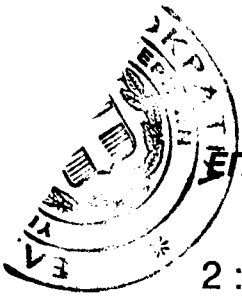

39. Σύμφωνα με την Κυβέρνηση, η ποινή που επιβάλλεται στους αιτούντες έτεινε στην προστασία της τάξης και στην προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων. Κατ'αρχήν, αν και η έννοια της δημόσιας τάξης παρουσιάζει χαρακτηριστικά κοινά μέσα στις δημοκρατικές κοινωνίες της Ευρώπης, δεν έχει εν τούτοις παντού όμοιο περιεχόμενο, εξαιτίας των εθνικών ιδιαιτεροτήτων και χαρακτηριστικών. Στην Ελλάδα σχεδόν το σύνολο του πληθυσμού είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, μιά θρησκεία η οποία είναι στενά συνδεδεμένη με σημαντικές στιγμές της ιστορίας του ελληνικού έθνους. Η Ορθόδοξη Εκκλησία διαφύλαξε την εθνική συνείδηση και τον πατριωτισμό των Ελλήνων στη διάρκεια των περιόδων της ξένης κατοχής. Κατά δεύτερο λόγο, διάφορες αιρέσεις προσπαθούν, με μία ολόκληρη σειρά "παράνομων και ανέντιμων" μέσων, να εκδηλώσουν τις ιδέες και τα δόγματά τους. Η ρυθμιστική παρέμβαση του Κράτους για την προστασία αυτών των οποίων τα δικαιώματα και οι ελευθερίες προσβάλλονται από την δραστηριότητα των κοινωνικά επικίνδυνων αιρέσεων είναι απαραίτητη για να εξασφαλιστεί η δημόσια τάξη στο ελληνικό έδαφος.

40. Μαζί με τους αιτούντες, το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι τα Κράτη διαθέτουν την εξουσία να ελέγχουν αν μία κίνηση ή μία ένωση επιδιώκει, για σκοπούς δήθεν θρησκευτικούς, δραστηριότητες βλαπτικές για τον πληθυσμό. Παρόλα αυτά, υπενθυμίζει ότι η θρησκεία των μαρτύρων του Ιεχωβά συμπληρώνει, μέσα στην ελληνική έννομη τάξη, τις προϋποθέσεις μίας "γνωστής θρησκείας" (απόφαση Κοκκινάκης κατά της Ελλάδος της 25 Μαΐου 1993, série A no. 260-A, p. 15, § 23). Η Κυβέρνηση εξάλλου το παραδέχεται.

Λαμβανομένων πάντως υπόψη των περιστάσεων της υπόθεσης, όπως και η Επιτροπή, το Δικαστήριο θεωρεί ότι επίδικο μέτρο επεδίωκε έναν θεμιτό σκοπό υπό την έννοια του άρθρου 9 §

2 : την προστασία της τάξης.

3. “Απαραίτητο μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία”

41. Κατά τρόπο γενικό, οι αιτούντες υποστηρίζουν ότι οι περιορισμοί που επιβάλλονται στους μάρτυρες του Ιεχωβά από την ελληνική Κυβέρνηση καταλήγουν στην άρνηση της άσκησης από τους ενδιαφερόμενους του δικαιώματός τους στην θρησκευτική ελευθερία. Από μία νομική και διοικητική άποψη, η θρησκεία τους δεν απολαμβάνει στην Ελλάδα των εγγυήσεων των οποίων απολαμβάνει σε όλα τα άλλα Κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ετσι, ο “πλουραλισμός, η ανεκτικότητα και το ανοικτό πνεύμα, χωρίς τα οποία δεν υπάρχει δημοκρατική κοινωνία” τίθενται σε σοβαρό κίνδυνο στην Ελλάδα.

Η θρησκεία των μαρτύρων του Ιεχωβά είναι μία θρησκεία η οποία κατά τεκμήριο - ακόμη και αν το θεωρήσουμε μαχητό -, σέβεται ωρισμένους ηθικούς κανόνες και δεν αντίκειται αφ'εαυτής στην δημόσια τάξη. Το δόγμα και οι τελετουργίες της τηρούν και εκθειάζουν την κοινωνική τάξη και την ατομική ηθική. Πρέπει επομένως να γίνει δεκτό ότι η πολιτική αρχή δεν θα πρέπει να παρεμβαίνει παρά μόνον εφ'όσον υπάρχει κατάχρηση ή απόκλιση από το δόγμα ή από τις τελετουργίες, και αυτό κατά τρόπο κατασταλτικό και όχι προληπτικό.

Ειδικότερα, η καταδίκη τους είναι καταθλιπτική, αναιτιολόγητη και όχι απαραίτητη μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία, γιατί “κατασκευάστηκε” από το Κράτος. Αυτό εξανάγκασε τους αιτούντες να διαπράξουν μία παράβαση και να υποστούν τις συνέπειές της μόνον εξαιτίας της θρησκευτικής πίστης τους. Η δήθεν αθώα απαίτηση μίας άδειας για την λειτουργία ενός τόπου λατρείας, δηλαδή μίας απλής διατύπωσης, μεταμορφώθηκε σε ένα φονικό όπλο κατά του δικαιώματος στην

θρησκευτική ελευθερία. Ο όρος “αναβλητική” που χρησιμοποίησε η Επιτροπή για να χαρακτηρίσει την συμπεριφορά του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων σε σχέση με την αίτησή τους είναι ευφημισμός.

Ο αγώνας επιβίωσης που κάνουν ωρισμένες θρησκευτικές κοινότητες εκτός από την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, και ειδικότερα οι μάρτυρες του Ιεχωβά γίνεται μέσα σε ένα κλίμα παρεμπόδισης και καταστολής από το Κράτος και την κρατούσα εκκλησία, κατά τρόπο ώστε το άρθρο 9 της Σύμβασης να καθίσταται κενό γράμμα. Το άρθρο αυτό αποτελεί συχνά το αντικείμενο μίας πρόδηλης παραβίασης που στοχεύει στην κατάργηση της ελευθερίας της θρησκείας. Οι αιτούντες προτείνουν ως απόδειξη την πρακτική που υπάρχει στην Ελλάδα και την οποία απεικονίζουν με πολλές περιπτώσεις. Καλούν το Δικαστήριο να τα εκτιμήσει σε σχέση με τα παράπονά τους.

42. Σύμφωνα με την Κυβέρνηση, για να απαντηθεί η ερώτηση της αναγκαιότητας της καταδίκης των αιτούντων, πρέπει να εξετασθεί πρώτα η αναγκαιότητα του συστήματος της προηγούμενης αδείας της οποίας η ύπαρξη εξηγείται με ιστορικές σκέψεις. Η μία προϋποθέτει την άλλη. Ο πραγματικός στόχος των αιτούντων δεν είναι να παραπονεθούν για την καταδίκη τους αλλά να αγωνιστούν για την κατάργηση της αδείας αυτής.

Επιτακτικοί λόγοι δημοσίας τάξεως δικαιολογούν το να υπόκειται η δημιουργία ενός τόπου λατρείας στον έλεγχο του Κράτους. Ο έλεγχος αυτός ασκείται στην Ελλάδα ως προς όλες τις θρησκείες, άλλως θα ήταν ταυτόχρονα αντισυνταγματικός και αντίθετος προς την Σύμβαση. Οι μάρτυρες του Ιεχωβά δεν απαλλάσσονται από τις υποχρεώσεις ενός νόμου που αφορά το σύνολο του πληθυσμού. Η δημιουργία μίας εκκλησίας ή ενός οίκου προσευχής στην Ελλάδα χρησιμοποιείται συχνά σαν μέσο

προσηλυτισμού, ιδιαίτερα από τους μάρτυρες του Ιεχωβά που ασκούν έναν έντονο προσηλυτισμό που παραβιάζει έτσι τον νόμο που το ίδιο το Δικαστήριο είχε κρίνει σύμφωνο με την Σύμβαση (απόφαση Κοκκινάκης πίο πάνω).

Σε ό,τι αφορά την κύρωση που επιβλήθηκε στους αιτούντες, αυτή είναι ελαφριά και έχει ως αιτία όχι την εκδήλωση από τους αιτούντες της θρησκείας τους, αλλά την ανυπακοή τους στον νόμο και την παράλειψη μίας διοικητικής διαδικασίας. Αυτή οφείλεται στην υπαίτια αμέλειά τους να ασκήσουν το ένδικο μέσο που τούς προσέφερε το ελληνικό νομικό σύστημα.

Τέλος, η Κυβέρνηση μνημονεύει την ύπαρξη νομοθεσιών ωρισμένων Κρατών συμβαλλομένων στη Σύμβαση που περιέχουν περιορισμούς ανάλογους με αυτούς που έχουν δημοσιευθεί στην Ελλάδα σχετικά.

43. Η Επιτροπή εκτιμά ότι το σύστημα αδείας που θεσπίστηκε από τον νόμο 1363/1938 μπορεί να φανεί ύποπτο : αφ' ενός, η παρέμβαση της ελληνικής ορθόδοξης Εκκλησίας στην διαδικασία δημιουργεί ένα λεπτό ζήτημα σε σχέση με την παράγραφο 2 του άρθρου 9, αφ' ετέρου, το γεγονός ότι η λειτουργία ενός τόπου λατρείας χωρίς την προηγούμενη άδεια της διοίκησης καθίσταται ποινικό αδίκημα, είναι δυσανάλογο προς τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό, κυρίως όταν, όπως εν προκειμένω, η καταδίκη των αιτούντων έχει ως προέλευση την αναβλητική τακτική των αρμοδίων αρχών.

44. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του, το Δικαστήριο αναγνωρίζει στα Κράτη τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση ένα ωρισμένο περιθώριο για την εκτίμηση της ύπαρξης και της έκτασης της αναγκαιότητας μίας παρέμβασης, αλλά το περιθώριο αυτό πηγαίνει μαζί με έναν ευρωπαϊκό έλεγχο που αναφέρεται

ταυτόχρονα στον νόμο και στις αποφάσεις που τον εφαρμόζουν. Η αποστολή του Δικαστηρίου συνίσταται στην διερεύνηση τού αν τα μέτρα που ελήφθησαν σε εθνικό επίπεδο είναι δικαιολογημένα κατά την αρχή τους και είναι ανάλογα.

Για να καθορίσει το εύρος του περιθωρίου εκτίμησης εν προκειμένω, το Δικαστήριο οφείλει να λάβει υπόψη το αγαθό που διακυβεύεται, δηλαδή την αναγκαιότητα της διατήρησης ενός πραγματικού θρησκευτικού πλουραρισμού, ο οποίος είναι ενυπάρχων στην έννοια της δημοκρατικής κοινωνίας (απόφαση Κοκκινάκη πίο πάνω, σελ. 17, § 31). Επίσης, πρέπει να δοθεί ένα μεγάλο βάρος στην αναγκαιότητα αυτή όταν πρόκειται να καθορισθεί, όπως το απαιτεί η παράγραφος 2 του άρθρου 9, το αν ο περιορισμός ήταν ανάλογος του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού. Οι περιορισμοί που επιφέρονται στην ελευθερία της εκδήλωσης της θρησκείας από τις διατάξεις του νόμου 1363/1938 και του διατάγματος της 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939 επιβάλλουν τον πίο σχολαστικό έλεγχο από πλευράς του Δικαστηρίου.

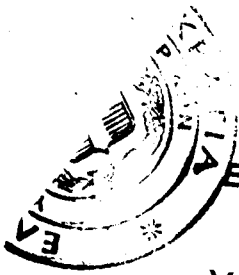
45. Το Δικαστήριο σημειώνει, κατ'αρχήν, ότι ο νόμος 1363/1938 καθώς και το διάταγμα της 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939 - που στοχεύει τις εκκλησίες και τους οίκους προσευχής που δεν ανήκουν στην ελληνική ορθόδοξη Εκκλησία - επιτρέπουν μία σοβαρή παρέμβαση των πολιτικών, διοικητικών και εκκλησιαστικών αρχών στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας. Στις διάφορες τυπικές προϋποθέσεις που προβλέπονται από το άρθρο 1 §§ 1 και 3 του διατάγματος, από τις οποίες μερικές παρέχουν στην αστυνομική αρχή, στον δήμαρχο και στον πρόεδρο της κοινότητας μία πολύ ευρεία διακριτική εξουσία, προστίθεται η δυνατότητα που προσφέρεται στην πράξη στον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων να αναβάλει επ'άοριστον την απάντησή του - αφού το διάταγμα δεν προβλέπει καμμία προθεσμία - ή να αρνηθεί την άδειά του χωρίς εξήγηση ή

νόμιμη αιτιολογία. Προς τούτο, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το διάταγμα νομιμοποιεί τον Υπουργό - κυρίως όταν πρόκειται για τον έλεγχο του αν ο αριθμός αυτών που ζητούν μία άδεια αντιστοιχεί με αυτόν που προβλέπεται από το διάταγμα (άρθρο 1 § 1 α) - να εκτιμήσει την ύπαρξη μιάς "πραγματικής ανάγκης" της αιτούσας θρησκευτικής κοινότητας να εγκαταστήσει μία εκκλησία. Ομως το κριτήριο αυτό μπορεί να αποτελέσει μία αυτόνομη βάση άρνησης, ανεξάρτητη από τις προϋποθέσεις του άρθρου 13 § 2 του Συντάγματος.

46. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η εξουσία του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων να χορηγεί ή να αρνείται την ζητούμενη άδεια δεν είναι διακριτική : αυτός υποχρεούται να την χορηγήσει αν διαπιστώσει ότι οι τρεις προϋποθέσεις που τίθενται από το άρθρο 13 § 2 του Συντάγματος βρίσκονται συμπληρωμένες, ήτοι αν πρόσκειται για μία γνωστή θρησκεία και αν δεν υπάρχουν κίνδυνος προσβολής της δημόσιας τάξης και πράξεις προσηλυτισμού.

47. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, ελέγχοντας την νομιμότητα των αρνήσεων αδείας, το Συμβούλιο Επικρατείας έχει δημιουργήσει μία νομολογία που περιορίζει το δικαίωμα του Υπουργού επ' αυτού και απονέμει στην τοπική εκκλησιαστική αρχή ένα ρόλο καθαρά συμβουλευτικό (παράγραφος 26 πιο πάνω).

Το δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκείας έτσι όπως το εννοεί η Σύμβαση αποκλείει οποιαδήποτε εκτίμηση από την πλευρά του Κράτους πάνω στην νομιμότητα των θρησκευτικών πεποιθήσεων ή πάνω στον τρόπο έκφρασής τους. Επομένως, το Δικαστήριο εκτιμά ότι το σύστημα της αδείας που καθιερώθηκε από τον νόμο 1363/1938 και το διάταγμα της 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939 δεν συμβιβάζεται με το άρθρο 9 της Σύμβασης παρά μόνον στο μέτρο που στοχεύει στην εξασφάλιση ενός ελέγχου του

Υπουργού πάνω στην συνδρομή των τυπικών προϋποθέσεων που καθορίζονται από αυτά.

48. Από τον φάκελλο, όπως και από πολλές υποθέσεις που αναφέρονται από τους αιτούντες και δεν αμφισβητούνται από την Κυβέρνηση, προκύπτει ότι το Κράτος τείνει να χρησιμοποιεί τις δυνατότητες των πιό πάνω διατάξεων κατά τρόπο ώστε να επιβάλει όρους αυστηρούς ακόμη και απαγορευτικούς στην άσκηση ωρισμένων λατρειών μη ορθόδοξων, και ειδικότερα αυτής των μαρτύρων του Ιεχωβά. Βέβαια, το Συμβούλιο Επικρατείας ακυρώνει λόγω έλειψης αιτιολογίας οποιαδήποτε αδικαιολόγητη άρνηση αδειας, αλλά η άφθονη σχετική νομολογία δείχνει ότι υποδηλώνει μία σαφή τάση των διοικητικών και εκκλησιαστικών αρχών να χρησιμοποιούν τις δυνατότητες των διατάξεων αυτών ενόψει του περιορισμού των δραστηριοτήτων των μη ορθόδοξων θρησκειών.

49. Εν προκειμένω, οι αιτούντες διώχθηκαν και καταδικάστηκαν γιατί λειτούργησαν έναν τόπο λατρείας χωρίς να έχει προηγουμένως λάβει τις απαιτούμενες από τον νόμο άδειες.

50. Στο υπόμνημα της, η Κυβέρνηση βεβαιώνει ότι σύμφωνα με το άρθρο 1 § 1 του διατάγματος της 20 Μαΐου/2 Ιουνίου 1939, η άδεια του τοπικού επισκόπου είναι απαραίτητη μόνο για την κατασκευή και την λειτουργία μίας εκκλησίας και όχι γι' αυτές ενός οίκου προσευχής όπως εν προκειμένω. Η απλή αίτηση προς τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, όπως οι αιτούντες την υπέβαλαν άλλωστε, αρκούσε.

51. Το Δικαστήριο σημειώνει, πάντως, ότι τόσο η Εισαγγελία του Ηρακλείου, όταν άσκησε δίωξη κατά των αιτούντων (παράγραφος 12 πιό πάνω), όσο και το Πλημμελειοδικείο Ηρακλείου δικάζον κατ'έφεση, στην απόφασή του της 15

Φεβρουαρίου 1990 (παράγραφος 15 πιο πάνω), στηρίχθηκαν ρητά στην έλλειψη αδείας του επισκόπου επιπλέον αυτής του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Αυτός όμως, αν και οι αιτούντες τον όχλησαν πέντε φορές, από τις 25 Οκτωβρίου 1983 μέχρι τις 10 Δεκεμβρίου 1984, απάντησε ότι εξέταζε τον φάκελό τους. Μέχρι σήμερα, εξ όσων γνωρίζει το Δικαστήριο, οι ενδιαφερόμενοι δεν έχουν λάβει ρητή απάντηση. Εξάλλου, στο ακροατήριο, ένας εκπρόσωπος της Κυβέρνησης χαρακτήρισε ο ίδιος την συμπεριφορά του υπουργού ως αθέμιτη και την απέδωσε σε μία ενδεχόμενη δυσχέρειά του να αιτιολογήσει νόμιμα την ρητή απόφαση άρνησης ή στον φόβο να δώσει στους ενδιαφερόμενους την δυνατότητα να προσβάλουν ενώπιον του Συμβουλίου Επικρατείας, μία ρητή διοικητική πράξη.

52. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η Κυβέρνηση δεν μπορεί να επικαλεστεί την μη συμμόρφωση των αιτούντων σε μία διατύπωση του νόμου για να αιτιολογήσει την καταδίκη που τους επιβλήθηκε. Το μέγεθος της ποινής δεν ενδιαφέρει.

53. Όπως και η Επιτροπή, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η επίδικη καταδίκη επηρεάζει τόσο άμεσα την θρησκευτική ελευθερία των αιτούντων που δεν μπορεί να θεωρηθεί ανάλογη προς τον διωκόμενο θεμιτό σκοπό ούτε επομένως απαραίτητη μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία.

Κατά συνέπεια, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 9.

III. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 50 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

54. Σύμφωνα με τους όρους του άρθρου 50 της Σύμβασης,

“Αν η απόφαση του Δικαστηρίου δηλώνει ότι μία απόφαση που ελήφθη ή ένα μέτρο που διατάχθηκε από μία δικαστική αρχή ενός Συμβαλλομένου Μέρους βρίσκεται σε πλήρη ή σε μερική αντίθεση με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την (...) Σύμβαση, και αν το εσωτερικό δίκαιο του Μέρους αυτού δεν επιτρέπει παρά την ατελή διαγραφή των συνεπειών της απόφασης αυτής ή του μέτρου αυτού, η απόφαση του Δικαστηρίου επιδικάζει, εφ’όσον συντρέχει νόμιμη περίπτωση, στον ζημιωθέντα διάδικο μία εύλογη αποζημίωση.

A. Ηθική βλάβη

55. Οι αιτούντες ζητούν κατ’αρχήν μία αποζημίωση 6.000.000 δραχμών για ηθική βλάβη.

56. Ούτε η Κυβέρνηση ούτε ο αντιπρόσωπος της Επιτροπής δεν λαμβάνουν θέση επί του αιτήματος αυτού.

57. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι ενδιαφερόμενοι έχουν υποστεί μία ηθική βλάβη, αλλά ότι η διαπίστωση της παραβίασης του άρθρου 9 επαρκεί για την αποζημίωσή τους.

B. Εξοδα και δαπάνες

58. Για τα έξοδα και τις δαπάνες που σχετίζονται με τις δίκες που διεξήχθησαν στην Ελλάδα και στη συνέχεια στο Στρασβούργο, οι ενδιαφερόμενοι ζητούν ένα ποσό 4.030.100 δραχμών, των οποίων υποβάλλουν την ανάλυση.

59. Κατά την Κυβέρνηση, η αποζημίωση για τον λόγο αυτό θα πρέπει να καλύπτει μόνον τις δαπάνες που αναλήφθηκαν με την ευκαιρία των ποινικών διώξεων και αυτές που σχετίζονται με την

ΕΠΙΣΗΜΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ TRADUCTION OFFICIELLE

No. F093.18/2753

42

διαδικασία ενώπιον των οργάνων της Σύμβασης. Παρόλα αυτά, οι δαπάνες είναι η συνέπεια της υπαίτιας και παράνομης συμπεριφοράς των αιτούντων εν προκειμένω και της ηθελημένης παραβίασης της εθνικής νομοθεσίας.

60. Ο εκπρόσωπος της Επιτροπής δεν τοποθετείται.

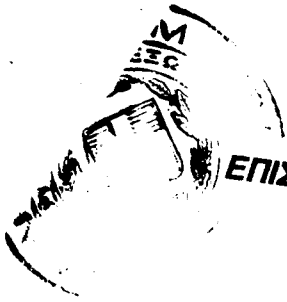
61. Λαμβάνοντας υπόψη την απόφασή του σχετικά με το άρθρο 9 (παράγραφος 53 πιο πάνω), το Δικαστήριο κρίνει το αίτημα ως εύλογο και κατά συνέπεια το κάνει εξ ολοκλήρου δεκτό.

Γ. Τόκοι υπερημερίας

62. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που διαθέτει το Δικαστήριο, το νόμιμο επιτόκιο που ισχύει στην Ελλάδα την ημερομηνία της λήψης της παρούσας απόφασης ήταν 6%.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ, ΟΜΟΦΩΝΑ,

1. Απορρίπτει την προκαταρκτική ένσταση της Κυβέρνησης.
2. Αποφαίνεται ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 9 της Σύμβασης.
3. Αποφαίνεται ότι η παρούσα απόφαση συνιστά η ίδια μία εύλογη αποζημίωση για την επικαλούμενη ηθική βλάβη.
4. Ορίζει ότι το εναγόμενο Κράτος οφείλει να καταβάλει στους αιτούντες, μέσα σε μία προθεσμία τριών μηνών, 4.030.100 (τέσσερα εκατομμύρια τριάντα χιλιάδες εκατό δραχμές για έξοδα και δαπάνες, ποσό που πρέπει να προσαυξηθεί κατά τον μη κεφαλαιοποιήσιμο τόκο 6%

ΕΠΙΣΗΜΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ TRADUCTION OFFICIELLE

No. F093.18/2753

43

καταβολή.

Συντάχθηκε στα γαλλικά και στα αγγλικά, στη συνέχεια δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο Μέγαρο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στο Στρασβούργο, στις 26 Σεπτεμβρίου 1996.

Rudolf BERNHARDT
Πρόεδρος

Herbert PETZOLD
Γραμματέας

Στην παρούσα απόφαση προσαρτάται, σύμφωνα με τα άρθρα 51 § 2 της Σύμβασης και 53 § 2 του κανονισμού Α, η παρουσίαση της συγκλίνουσας γνώμης του κ. Martens.

H.P.

R. B.

./..

A

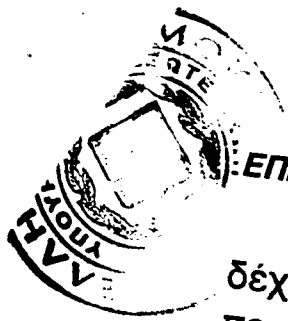

ΣΥΓΚΛΙΝΟΥΣΑ ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗ Κ. MARTENS

44

1. Συμφωνώ πλήρως με τις απόψεις που εκτίθενται στην απόφαση του Δικαστηρίου, αλλά θα ήθελα να αποφανθώ επί της ουσίας στη βάση της απαίτησης "προβλεπόμενη από τον νόμο", δηλαδή να λύσω το ζήτημα που δεν τέμνεται από το Δικαστήριο (παράγραφος 38 της απόφασης).
2. Η προϋπόθεση "απαραίτητη σε μία δημοκρατική κοινωνία" μάς καλεί στην ουσία να ζυγίσουμε τα στοιχεία μίας συγκεκριμένης υπόθεσης. Παρόλα αυτά, όπως προκύπτει από την παράγραφο 38 της απόφασης του Δικαστηρίου, τα παράπονα των αιτούντων δεν σχετίζονται κατά κύριο λόγο με μία αδικία την οποία υπέστη ένα άτομο, αλλά με μία γενική αδικία : παραπονούνται λιγότερο, κατά βάθος, για την παρενόχληση της οποίας οι ίδιοι απετέλεσαν το αντικείμενο παρά για την γενική παρακώλυση που γίνεται στους μάρτυρες του Ιεχωβά όταν αυτοί επιθυμούν να ανεγείρουν έναν ναό. Η προϋπόθεση "προβλεπόμενη από τον νόμο" επιτρέπει επομένως περισσότερο να αναγνωρισθεί το βάσιμο αυτού που αποτελεί - είναι επίσης η γνώμη της Κυβέρνησης - την κύρια θέση των αιτούντων, δηλαδή ότι ο νόμος 1363/1938 είναι ασυμβίβαστος με το άρθρο 9, ο ίδιος ή πάντως έτσι όπως τον εφαρμόζουν συνήθως οι αρμόδιες αρχές.
3. Για μένα, αυτή η θεώρηση, αν και λίγο νεωτερίστικη, είναι στο σωστό δρόμο της θεωρίας του Δικαστηρίου που το θέλει να έχει εν μέρει ως αποστολή της, εφ'όσον πρόκειται για τον όρο "προβλεπόμενη από τον νόμο", να αξιολογεί την ποιότητα του νόμου του οποίου γίνεται επίκληση για να αιτιολογηθεί η καταγγελλόμενη παρέμβαση.
4. Σε ό,τι αφορά την θέση των αιτούντων σύμφωνα με την οποία ο νόμος 1363/1938 είναι ασυμβίβαστος με το άρθρο 9,

δέχομαι μαζί με τον πληρεξούσιο της Κυβέρνησης ότι το πρώτο προς εξέταση ζήτημα είναι αν το άρθρο 9 επιτρέπει έστω και κατ'ελάχιστον έναν "προηγούμενο περιορισμό" ο οποίος εδώ συνίσταται στην υπαγωγή της κατασκευής ή της λειτουργίας ενός τόπου λατρείας στην προηγούμενη άδεια του Κράτους και στον χαρακτηρισμό μιάς τέτοιας κατασκευής ή λειτουργίας χωρίς άδεια ως ποινικό αδίκημα.

5. Όπως για τα θέματα που αναφέρονται στο άρθρο 10, είμαι αντίθετος σε μία απάντηση απόλυτα αρνητική στο ερώτημα αυτό. Μπορούμε να αντιληφθούμε ότι η λειτουργία - και *a fortiori* η κατασκευή - ενός τόπου λατρείας σε έναν συγκεκριμένο χώρο μπορεί να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα δημοσίας τάξεως και η πιθανότητα αυτή δικαιολογεί κατά την γνώμη μου το να μην αποκλείσουμε εντελώς την υπαγωγή της λειτουργίας ή της κατασκευής στην προηγούμενη άδεια του Κράτους.

6. Πιστεύω πάντως ότι εδώ, όπου δισαकुβεύεται η ελευθερία της θρησκείας - ακόμη περισσότερο από,τι στον τομέα του άρθρου 10 - το ζήτημα είναι πολύ λεπτό γιατί τα επιχειρήματα της δημοσίας τάξεως μπορούν εύκολα να συγκαλύψουν μία μισαλλοδοξία. Είναι ακόμη πιο λεπτό όταν το Κράτος έχει μία επίσημη θρησκεία. Σε τέτοια περίπτωση, η διατύπωση του εν λόγω νόμου όπως και η πρακτική εφαρμογή του πρέπει να αφήνουν να καταδεικνύεται σαφέστατα ότι η προϋπόθεση της προηγούμενης άδειας δεν τείνει σε καμμία περίπτωση στο να επιτρέψει στις αρχές να "αξιολογούν" τα δόγματα της αιτούσας κοινότητας. Κατ'αρχήν, θα πρέπει να χορηγείται πάντοτε η ζητούμενη άδεια, εκτός αν υπάρχουν λόγοι δημοσίας τάξεως εντελώς εξαιρετικοί, αντικειμενικοί και ανυπέρβλητοι.

7. Η Κυβέρνηση προσπάθησε να μάς πείσει ότι ο νόμος 1363/1938 συμπληρώνει τις προϋποθέσεις αυτές, που είναι βέβαια

αυστηρές : εις μάτην. Ο σύμβουλος της Κυβέρνησης δήλωσε ότι ο νόμος αυτός δεν αφήνει έδαφος για διακριτική εξουσία, αλλά ταυτόχρονα τόνισε ότι αυτός υπαγόρευε στις αρχές να εξετάσουν από κοντά αν η αίτηση ήταν απόρροια πραγματικών θρησκευτικών αναγκών ή είχε ως σκοπό τον προσηλυτισμό και, επιπλέον, αν τα δόγματα της αιτούσας κοινότητας είναι αποδεκτά. Στην πράξη, η απαίτηση να αφορά τουλάχιστον πενήντα οικογένειες λίγο πολύ από την ίδια γειτονιά δείχνει ότι υπάρχει άνετα έδαφος για μία διακριτική εξουσία και επίσης ότι ο νόμος 1363/1938 πηγαιίνει πολύ μακρύτερα απ'ό,τι μπορούμε να δεχθούμε σε θέματα περιορισμών προηγούμενων της ελευθερίας της θρησκείας. Σ'αυτό προστίθεται ότι οι εκκλησιαστικές αρχές της κρατούσας θρησκείας παρεμβαίνουν στην διαδικασία της αδείας, γεγονός το οποίο - ακόμη και αν αυτές δεν παίζουν παρά ένα ρόλο καθαρά συμβουλευτικό (κάτι για το οποίο αμφιβάλλω) - σημαίνει αφ'εαυτού ότι ο νόμος για τον οποίο πρόκειται δεν συμπληρώνει τις προαναφερθείσες αυστηρές προϋποθέσεις και είναι ασυμβίβαστο προς το άρθρο 9.

8. Συμπερασματικά, εκτιμώ ότι οι αιτούντες ορθά ισχυρίζονται ότι ο νόμος 1363/1938 είναι ο ίδιος ασυμβίβαστος με το άρθρο 9.

Ακριβής μετάφραση από το συνημμένο
έγγραφο στα γαλλικά.

Αθηνά, 21 Οκτωβρίου 1996

Ο μεταφραστής

Αλέξανδρος Πετρουτσόπουλος